

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Den, hen, hon eller han?

En enkätstudie om pronomenanvändning vid animat generisk syftning i
årskurs 9

Linda Ersman Gustavsson

Interdisciplinärt examensarbete inom lärarutbildningen 15 hp, lsv 410
Ämne: Svenska språket
Termin: Vt 15
Handledare: Inga-Lill Grahn

Sammandrag

I svenskan idag finns det inget självklart pronomen att använda vid animat generisk syftning, dvs. när vi syftar på en person vars könstillhörighet är irrelevant eller okänd, utan variationsmöjligheterna är flera. När vi i dessa situationer ska välja pronomen gör vi inte det godtyckligt, utan det är ett val som påverkas av olika faktorer. En faktor verkar vara vilka semantiska associationer korrelatet skapar hos oss.

Syftet med den här undersökningen har varit att undersöka vilka pronomen elever i årskurs 9 på högstadiet använder för att uttrycka animat generisk syftning och hur valet påverkas av korrelatet. För att kunna göra det har en enkät besvarats av 114 elever. I enkäten, som bestod av 20 exempelmeningar, fick eleverna välja något av alternativen *hon*, *han*, *hon/han*, *han/hon*, *den* eller *hen* för att syfta tillbaka på ett korrelat tidigare i meningen. Samtliga korrelat utgörs av person- och yrkesbeteckningar som idag används som könsneutrala beteckningar, men det behöver inte betyda att de av alla upplevs som könsneutrala. Korrelaten är indelade i substantiv som traditionellt associeras till kvinnor (grupp 1) respektive män (grupp 2), substantiv som vanligtvis associeras som könsneutrala (grupp 3) samt kvantitativa pronomen dvs. pronomen som beskriver en mängd, en grupp eller ett urval ur en mängd eller grupp (grupp 4).

Resultatet är inte entydigt, utan det finns stora individuella skillnader. Det tydligaste resultatet visar att eleverna och flickorna i synnerhet främst använder pronomenet *hen* oberoende av korrelatet samtidigt som en del elever använder olika pronomen beroende på vad som utgör korrelatet.

Nyckelord: *svenska språket, interdisciplinärt arbete, pronomenanvändning, könsneutralt språk*

Innehållsförteckning

1.	Inledning.....	1
1.1.	Bakgrund	2
1.2.	Syfte och frågeställningar.....	4
2.	Teoretisk bakgrund	4
2.1.	Könsneutralt språk	6
2.2.	Tidigare forskning.....	8
3.	Material och metod	10
3.1.	Informanterna.....	11
3.2.	Forskningsetiska principer.....	11
3.3.	Enkäten.....	12
3.4.	Analysen.....	14
4.	Resultat.....	14
4.1.	Resultat för hela informantgruppen	14
4.1.1.	Resultat inom korrelatgrupp 1	16
4.1.2.	Resultat inom korrelatgrupp 2.....	18
4.1.3.	Resultat inom korrelatgrupp 3.....	20
4.1.4.	Resultat inom korrelatgrupp 4.....	22
4.2.	Informanternas kön	23
4.3.	Informanternas kommentarer.....	23
4.4.	Sammanfattning av resultat	24
5.	Avslutning	25
5.1.	Diskussion.....	25
5.2.	Interdisciplinär koppling	27
5.3.	Slutsats och vidare forskning.....	29
6.	Litteraturlista	31
7.	Bilaga	33

1. Inledning

I läroplanen för grundskolan (lgr 11) står det att jämställdhet mellan kvinnor och män är ett av de grundläggande värden som skolan ska gestalta och förmedla. Jämställdhet innebär att kvinnor och män ska ha samma rättigheter och villkor i samhället och är i dag ett ledord inom många verksamheter, men eftersom det är ett så komplext begrepp kan det vara svårt att omsätta det i praktiken. Riksdagen poängterar att det är viktigt att motverka ”språkbruk som konserverar könsroller och osynliggör kvinnor i exempelvis myndigheternas texter och i det språk som används i medier, på arbetsplatser och i skolor” (*Bästa språket* 2005:21). Som blivande lärare i svenska är det därför min uppgift att lära elever att känna igen ojämlikheter i språket och motverka dem. Så hur kan man då främja kvinnors och mäns lika rättigheter genom ett jämställt språk? Jo genom att rikta sig till, skriva och tala om både kvinnor och män. Det är också viktigt att undvika att förmedla en fördomsfull och stereotyp världsbild och motverka språkbruk som är sexistiskt och kränkande (Milles 2008:12).

Språket är inte bara ett redskap för kommunikation, utan det berör vårt sätt att se på oss själva och omvärlden. Genom att språket speglar samhället som ofta varit och till viss del fortfarande är ojämsställd ger också språket uttryck för en sådan världsbild. För att uppnå ett mer jämställt och könsneutralt språk har det införts beteckningar som fungerar som könsneutrala. Men även om t.ex. *tjänsteman* ska vara en beteckning för både kvinnor och män så kan den av vissa upplevas som könsbunden. Förutom könsneutrala beteckningar har också behovet av könsneutrala pronomen ökat. I svenskan saknas det idag ett könsneutralt pronomen som är självklart att använda när vi vill uttrycka oss könsneutralt, istället finns det flera uttryck och strategier att välja mellan.

1.1. Bakgrund

Språkliga ojämlikheter kan ta sig olika uttryck. Det kan t.ex. röra sig om tillgången till språk, vilket utrymme vi får i samhället och språkliga kränkningar och förolämpningar. Men det finns också ojämlikheter gömda i språket. Perspektiv, traditioner och föreställningar som vi burit med oss i århundraden ligger inbakta i grammatik och ordförråd, vilka kommer till uttryck dagligen utan att vi är medvetna om det. En del av denna ojämlikhet gäller förhållandet mellan könen (Milles 2008:9).

I svenskan finns det personbeteckningar som är mer eller mindre könsneutrala och könsbundna. Sedan slutet av 1900-talet har det i svensk språkplanering funnits en strävan mot att använda könsneutrala yrkesbeteckningar, dvs. att samma ord ska användas för både män och kvinnor som innehar samma yrke. Nästan samtliga yrkesbeteckningar som idag ses som könsneutrala har antagit den manliga formen medan de kvinnliga formerna har försvunnit. Idag kan både kvinnor och män vara *dansare, aktörer, frisörer* och *lärare* men de manliga yrkesutövarna kan aldrig betecknas som *dansöser, aktriser, frisörskor* och *lärarinnor*. Förutom att neutralisera befintliga (manliga) yrkesbeteckningar så har det även införts nya könsneutrala yrkesbeteckningar. Det könsneutrala ordet *riksdagsledamot* har exempelvis införts för att ersätta *riksdagsman*. Flertalet av dagens yrkesbeteckningar som anses som könsneutrala, dvs. att de är gemensamma för båda könen har bildats utifrån ett maskulint ordbildningsmönster. Idag finns det endast två yrkesbeteckningar som har behållit den feminina formen och som används för att beteckna både kvinnor och män: *barnmorska* och *sjuusköterska* (Edlund 2004).

Det har under de senaste 20 åren inte gjorts några omfattande studier av det faktiska bruket av yrkesbeteckningar och attityder till vårt dagsaktuella språkbruk. Tidigare forskning har varit begränsad till att endast avse kvinnliga yrkesbeteckningar och det saknas därför forskning som avser benämningar för både män och kvinnor (Edlund 2004:14). Därför är det relevant att studera ifall språkbrukare idag uppfattar olika yrkes- och personbeteckningar som könsneutrala eller könsbundna.

I svenskan kan vi välja mellan flera pronomen för att syfta tillbaka på en person i tredje person. Vill man som språkbrukare uttrycka sig könsneutralt är valet av pronomen dock inte det enklaste i svenskan idag. I april 2015 utkom Svenska Akademiens ordlista (SAOL) i sin 14:e upplaga. I denna senaste upplaga har det tillkommit ca 13 500 ord och ett av dessa är det könsneutrala pronomenet *hen*. *Hen* är ett ord som sedan ett par år tillbaka har väckt starka känslor. I slutet av 2011 påbörjades en medial debatt om ordet som sedan blev större under det kommande året. Denna debatt pågick länge i tidningar, tv, radio och sociala medier. Åsikterna var skilda, av debatten att döma ser en del ordet som ett frigörande och verkningsfullt normkritiskt verktyg, medan andra tycker att det är ett löjligt eller förtryckande språkpoliserat övergrepp (Milles 2013:108). *Hen* är ett pronomen och tillhör därför en ordklass som sällan utökas med nya medlemmar, dvs. vad Svenska Akademiens grammatik (SAG) beskriver som en i stort sett sluten ordklass. Av språkvetare och språkvårdare lyftes detta fram som ett skäl till att avråda från bruk (Milles 2013:121). Detta ligger nu några år tillbaka i tiden och debatten kring *hen* har svalnat. I och med SAOL:s beslut att ta in ordet och Språkrådets rekommendationer kan man konstatera att *hen* är här för att stanna.

Nästa fråga blir således hur ska *hen* användas? En del av motståndet kring *hen* grundade sig i att ordet är så mångtydligt. Språkrådet delar in användningen av det könsneutrala pronomenet i två typer. Dels används *hen* som ett könsneutralt alternativ i de fall där könstillhörigheten är okänd, oväsentlig eller ska otydliggöras, dels används *hen* för att omtala personer som inte vill kategoriseras i grupperna ”man” eller ”kvinna” (Språkrådet 2015). Även om *hen* ger nya möjligheter för att uttrycka sig könsneutralt är det inte utan konkurrens från andra uttrycksmöjligheter, så som omskrivningar eller andra pronomen. Den här variationsmöjligheten och att det könsneutrala pronomenet *hen* i år har kommit in i SAOL gör det intressant att undersöka pronomenanvändningen hos språkbrukare.

Det var variationsmöjligheten som gav mig idén att undersöka vilka pronomenväl elever gör i skriftspråk för att ange animat generisk syftning dvs. för att syfta på en person vars könstillhörighet är irrelevant eller okänd. För att sedan utifrån elevernas val av pronomen se ifall korrelatet, som är de ord i satsen som pronomenet syftar på,

skapar associationer som är könsbundna eller könsneutrala. Det resulterade i en enkätundersökning om pronomenal, vilken presenteras i denna uppsats

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen är dels att undersöka pronomenanvändning vid animat generisk syftning och dels hur valet av pronomen påverkas av vilka semantiska associationer korreleratet skapar hos språkbrukaren. Detta är intressant att undersöka, eftersom det i svenskan inte finns något självklart pronomen för att syfta på en person vars könstillhörighet är irrelevant eller okänd och för att valet av pronomen inte är något som sker godtyckligt, utan det påverkas av olika faktorer.

- Vilka pronomen använder elever i årskurs 9 för att ange animat generisk syftning?
- På vilket sätt påverkar korreleten, som utgörs av personbeteckningar som traditionellt uppfattas som könsbundna eller könsneutrala, pronomenanvändningen?

2. Teoretisk bakgrund

Sociolingvistik är det forskningsområde som fokuserar på att beskriva och förklara språkliga strukturer och beteenden med hjälp av sociala och samhälliga processer, eftersom språkliga strukturer inte kan förstås utan en social verklighet. Ett sociolingvistiskt betraktelsesätt kan anläggas både på språket och på språkbruket i sin helhet, samt enskilda delar av språkstrukturen (Nordberg 2013). Sociolingvistik är både tvärvetenskaplig och mångfasetterad och innehåller därför flera delområden. Jag kommer här att behandla två av dessa: *sociolingvistisk variation och förändring* samt *feministisk språkplanering*.

Gemensamt för all språklig förändring är att den föregås av språklig variation, dock är det inte all variation som leder till bestående förändringar i språket. Den amerikanske språkforskaren Labov (1966) skiljer på språkliga *förändringar*

uppifrån ("changes from above") och *förändringar nedifrån* ("changes from below"), där *uppifrån* syftar på förändringar som sker medvetet och *nedifrån* på förändringar som sker omedvetet. De syftar också på förändringens riktning, d.v.s. om förändringen sker *uppifrån* eller *nedifrån* i den sociala hierarkin. Det kan alltså variera vilka i samhället som tar initiativ till språkliga förändringar (1966:328–329).

Enligt Milroy (1992) startar spridningen av språkliga förändringar hos individer som har många kontakter och rör sig mellan flera nätverk, han kallar dessa för *innovatörer*. Innovatören fungerar som en brygga mellan olika nätverk och introducerar språkliga förändringar. För att förändringen sedan ska spridas och etableras i det nya nätverket, krävs det förmedling av brukare som befinner sig mitt i nätverket och har stort inflytande. Dessa individer som anammar den språkliga nyheten kallar Milroy för *early adopters* (Sundgren 2013:97). Olika studier som gjorts (se t.ex. Labov 2001, Kotsinas 1994, Eckert 2000, 2003) visar att ledarna av språklig förändring kan lokaliseras till medelklassen, och att de som går i spetsen för den språkliga förändringen är kvinnor i tonåren som inte följer den allmänna normen för vare sig socialt eller språkligt beteende. De anammar de nya språkliga varianterna och tar sedan med och utvecklar dessa när de klättrar uppåt socialt.

Feministisk språkplanering förenar politiska strävanden med vetenskap och handlar om att driva det feministiska projektet vidare (Edlund, Erson & Milles 2007:48). En av feminismens förtjänster är att den har kunnat visa att sådant som tidigare ansetts vara objektiva sanningar om kvinnor och män i själva verket varit starkt ideologiskt färgat. Kort sagt kan man konstatera att feministisk språkvetenskap har två sidor. En teoretisk och vetenskaplig vars syfte är att hitta och beskriva mönster i språket som reproducerar eller återspeglar olika former av förtryck, och en politisk som ska motarbeta förtrycket. Genom att leta efter kopplingar mellan språk och kön går det att finna mönster som kan förklara och förtydliga. Efter att mönstren har uppmärksamats är det möjligt att undersöka ifall de är oproblematiske eller om de bidrar till förtryck av kvinnor och män (Edlund m.fl. 2007:53).

Den feministiska språkplaneringen började bedrivas på 70-talet. Den perioden brukar kallas för "andra vågens feminism" för det var då kvinnorörelsen organiserade kvinnor i västvärlden och krävde politiska, ekonomiska och sexuella

reformer. Förutom orättvisor i samhället började också språkets roll i kvinnors underordning att uppmärksammas. Språkvetare och feminister började undersöka hur språkliga strukturer och användningsmönster hängde ihop med kvinnors och mäns status och villkor i samhället. Två perspektiv som studerades och som fortfarande är aktuella i forskning om språk och kön är hur språket representerar kvinnor och män och hur kvinnor och män använder språket till och om varandra (Milles 2008:113).

Att nedvärdera en person på grund av hans eller hennes kön är att handla sexistiskt. I den värld vi lever är det oftast kvinnor som underordnas männen och därför drabbas av sexism. Språklig sexism innebär inte bara skällsord med sexuell innebörd utan språket innehåller också andra, mindre synliga och aggressiva element men som ändå bidrar till den hierarkiska uppdelningen mellan könen. Ett av dessa element är att män är synliga i språket medan kvinnor osynliggörs. Maskulina ordformer som exempelvis yrkestiteln *tjänsteman* används för att beteckna både kvinnor och män och pronomenet *han* kan användas generiskt, medan feminina ordformer nästan uteslutande refererar till kvinnor. Detta är inte något som är typiskt för svenska språket utan exempelvis de engelska och tyska motsvarigheterna *he* och *er* fungerar på samma vis, till skillnad från de feminina pronomenen, *she* och *sie* som endast används till att referera till personer av kvinnligt kön (Edlund 2004). När ord som tidigare varit könsbundna får en könsneutral betydelse är det nästan alltid den manliga varianten som väljs (undantag är *barnmorska* och *sjuksköterska*) och kvinnorna blir osynliga. Detta beror på att språksystemet är format av kulturella förutsättningar och maktintressen (Edlund m.fl. 2007:184–185).

2.1. Könsneutralt språk

När vi talar om en viss person i tredje person använder vi ofta *han* eller *hon*. När vi ska omtala personer i situationer där könstillhörigheten är okänd eller irrelevant är valet av pronomen inte lika självklart. En strategi är att formulera sig på ett sätt som gör att man undviker användningen av *han* och *hon*. Detta kan göras genom passivering, upprepning av substantivet, användning en konstruktion med *den som*, substantivering, användning av *man* eller användning av en pluralkonstruktion.

Även om de här sätten fungerar smidigt i många fall så kringgår de bara problemet med att svenskan inte har ett pronomen som är självklart att ta till när man vill uttrycka sig könsneutralt (*Språkriktighetsboken* 2005:76–77).

Av tradition har man i svenskan använt ett *generiskt han* när man omtalar en person vars kön är okänt eller irrelevant i sammanhanget. Användningen av generiskt *han* har under senare delen av 1900-talet kritiserats, både för att osynliggöra kvinnor och orsaka missförstånd då *han* också används för att referera till en person av manligt kön (Edlund m.fl. 2007:184–185). Därför rekommenderar inte längre språkrådet att *han* används som ett könsneutralt pronomen. Istället för *han* rekommenderar Språkrådet användningen av *den*, som fungerar bra i de flesta fall. Vid enstaka fall går det också bra att använda samordningar som *hon eller han, han eller hon*. Dessa kan upplevas som otympliga om de återkommer ofta i en text. På samma vis bör *vederbörande* användas sparsamt, som dessutom har en stilprägel som av många knyts till byråkratsvenska (*Språkriktighetsboken* 2005:80). Även om språkrådet tidigare var tveksamma till *hen* menar de idag att det inte finns några hinder att använda *hen*, men att det är ett ord som ibland väcker irritation och därför bör användningen avgöras utifrån kommunikationssituationen och de tänkta mottagarna. Om man bedömer att risken finns att *hen* tar för mycket fokus från texten bör något av de andra könsneutrala strategierna väljas (Hur använder man pronomenet hen? [www]).

Ett samband mellan yrkesbeteckningar och kön ligger i att vissa yrkesbeteckningar i det svenska språket är starkt bundna till kön genom våra kulturella föreställningar om samband mellan yrke och kön. Trots att det finns beteckningar som anses vara könsneutrala är språkbrukare benägna att tolka dem som könsbestämda. Exempelvis påverkar den könsegregerade arbetsmarknaden vilka föreställningar vi har av vilket kön som dominerar inom olika yrken (Milles 2008:36).

Förutom dessa utomspråkliga faktorer finns det också inbyggda könsdistinktioner i själva språksystemet. I flera beteckningar signaleras personens könstillhörighet i ordens efterled. Exempelvis signalerar efterledet *-erska* i *sjuksköterska* att ordet avser en kvinna, på samma vis som *-man* i *brandman* signalerar att det är en man som avses (Milles 2008:59). Språkrådets riktlinjer är att i svenskan bör man

eftersträva könsneutrala beteckningar, alltså samma benämningar för kvinnor och män i yrkestitlar och andra personbeteckningar. Ord som slutar på *-ska, -inna* m.fl. uppfattas som könsbundna och bör därför undvikas, både som beteckning på kvinnor och som könsneutrala beteckningar. Ord med de maskulina ändelserna *-are, -ör* m.fl. har länge används som könsneutrala beteckningar och de bör därför finnas kvar. De ord med *-man* som idag anses som könsneutrala kan också användas, när det inte finns ord som är tydligare könsneutrala. Uttryck som *manlig sjuksköterska* och *kvinnlig brandman* ska bara användas när det är relevant att ange könstillhörighet (*Språkriktighetsboken* 2005:86).

Att svenska språket inte är jämställt syns också i ordpar som innehåller ett manligt och ett kvinnligt led. Generellt kommer alltid det manliga ledet först: *man och kvinna, herr och fru, kungen och drottningen etc.* Ett undantag är uttrycket *mina damer och herrar*, där kvinnan av artighetsskäl kommer först. För att skriva könsneutralt är det viktigt att vara medveten om i vilken ordning orden i ett ordpar kommer så att det inte alltid är det manliga ordet som kommer först. Istället kan man låta andra principer styra, exempelvis låta ordens längd påverka ordningen eller placera orden i bokstavsordning (Milles 2008:59).

2.2. Tidigare forskning

Det har gjorts en del forskning som både berör användningen av *hen* och pronomenanvändning vid generisk syftning, här kommer fem studier att presenteras. Källström (1993) utreder olika aspekter på grammatiskt genus och kongruens. Han menar att formella faktorer som exempelvis genus spelar en roll vid valet mellan *den* och *det* i svenskan, men att dessa formella val görs i sista hand och att det i första hand är semantiska faktorer som tycks påverka pronomenkongruensen.

År 2006 genomförde Grahn en studie där hon bland annat studerade acceptansen för att använda pronomenet *den* som ett könsneutralt pronomen. Resultatet visade att de flesta hade svårt för att använda *den* för animat generisk syftning men att korrelatets genus tycks spela en roll för acceptansen av det bruket. Informanterna hade lättare för att acceptera *den* om korrelatet var ett substantiv i utrum som *lyssnaren, människan* eller *statsministern* än om substantivet var i neutrum som

barnet, vittnet, eller biträdet. Resultatet visade också att om ett kvantitativt pronomen som exempelvis *en och annan, någon, eller var och en* utgjorde korrelatet, ökade acceptansen för användningen av *den*. Studien visade också att den personliga språkkänslan skiljde sig stort från individ till individ. Resultatet av undersökningen ger inget entydligt svar, men det skulle kunna tyda på att *den* är inne i ett förändringsskede avseende betydelse och därmed bruk. De yngre informanterna visar en större acceptans för *den* med animat generisk syftning vilket kan tyda på att den användningen av pronomenet kan komma att öka (Grahn 2006:30).

Pronomen syftar alltid på någon eller några referenter i den språkliga eller utomspråkliga kontexten och man skulle därför kunna påstå att pronomen inte har någon betydelse i sig själva. Att det skulle vara fallet, kan motbevisas av att vi aldrig väljer pronomen godtyckligt i en viss situation, utan flera faktorer påverkar vilket pronomen vi använder. Wojahn (2011) visar att en och samma text där olika pronominala benämningar av en obekant och obestämd person framkallar olika föreställningar. I studien ingick 150 deltagare som fick läsa en kort artikel där det tre gånger refererades till (*mobil-*)*användaren* med något av pronomenen *han, han eller hon, hon eller han, han/hon, den* eller *hen*. Varje deltagare såg bara ett av de sex alternativen. Om *han* används med animat generisk syftning framkallas huvudsakligen bilder av en manlig person. Textversionerna med *han eller hon, han/hon* och *den* ger främst associationer till en man. När uttrycket *hon eller han* används framkallas det nästan lika många associationer till en kvinnlig som till en manlig person. Därför menar Wojahn att ordningsföljden mellan pronomen i dubbelbenämningar har betydelse för vilka föreställningar läsaren får av referenten. Pronomenet *hen* framkallar till stor del föreställningar om både kvinnor och män, samtidigt som det också ger föreställningar om en person med andra genusidentiteter.

För en genusmedveten formulering av texter som är inkluderande för alla människor talar Wojahns studie för formen *hen*. *Hen* var också den enda formen som kommenterades explicit av en större andel av informanterna, vilket visar på att pronomenet väcker en metaspråklig medvetenhet hos de flesta läsare. Det har med stor sannolikhet sin förklaring i att *hen* utgör ett nyskapat och normkritiskt

pronomen. Ett annat intressant resultat av studien är att de kvinnliga informanterna oftare angav någon av formerna som inkluderar både manlighet och kvinnlighet (Wojahn 2011:366).

Ledin & Lyngfelt (2013) lyfter fram olika språkliga funktioner hos *hen* så som de uppträder i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. De gör en mer detaljerad kategorisering av pronomenets användningsområden än vad Språkrådet gör. De språkliga funktionerna hos *hen* enligt dem är: könsöverskridande *hen*, anonymiserande *hen*, okänt kön, indefinit *hen* och generiskt *hen*. Resultatet visar att *hen* förekommer med låg frekvens och de flesta förekomsterna är metaframkomster, ordet har alltså diskuterats mer än vad det har använts i övrigt. De konstaterar också att ordet existerar som en del av en språksocial repertoar av pronomen, och att *hen* är här för att stanna.

Samma år gjorde Milles (2013) en undersökning av hur *hen* används i den offentliga svenskan och resultatet visar att *hen* förekommer men att det inte finns några tendenser på att *hen* är på väg att slå ut andra alternativa uttrycksätt. Enligt henne är *hen* snarare ett tillskott i språket och ett nytt alternativ. I materialet förekommer *hen* dels generiskt och dels för att syfta på specifika individer (Milles 2013:136).

Eftersom pronomenval aldrig sker godtyckligt utan påverkas av olika faktorer, är det intressant att undersöka i vilken utsträckning korrelat som består av personbeteckningar som traditionellt uppfattas som könsbundna eller könsneutrala påverkar valet. Svenskan har inget självklart pronomen för animat generisk syftning och även om *hen* är en ny kandidat så konkurrerar det med andra uttrycksmöjligheter vilket gör det intressant att undersöka vilka pronomen som används för animat generisk syftning.

3. Material och metod

Materialet till föreliggande undersökning består av en enkät med exempelmeningar (se bilaga) som delades ut till ett antal informanter. Nedan beskrivs

informantgruppen (3.1), enkätens utformning och utdelning av enkäten (3.2), samt resultatsammanställning och analys av materialet (3.3).

3.1. Informanterna

Informanterna utgörs av totalt 114 elever i årskurs 9. Enkäten delades ut till 7 klasser på tre olika högstadieskolor i en medelstor kommun i Göteborgsregionen. Kommunen har generellt sett en socioekonomiskt hög status. Jag besökte de tre skolorna av den anledning, att jag dels varit i kontakt med dem tidigare och dels för att det fanns lärare där som hade tid att avsätta för mitt besök. Två av skolorna ligger centralt i staden medan den tredje ligger i en ort utanför staden. Informanterna var alla i åldern 15–16 år. Eftersom jag samlade in materialet i mitten av vårterminen var majoriteten av eleverna 15 år. Det är intressant att undersöka just den åldersgruppen eftersom ungdomars språkbruk ofta skiljer sig från normen och eftersom de ofta är snabba med att ta till sig förändringar i språket. Av de 114 informanterna var det 16 som angav att de hade ett annat modersmål än svenska. Fördelningen mellan könen såg ut på följande vis, 49 informanter var pojkar och 65 flickor. Ingen av de 7 klasserna var fulltalig, utan enkäten delades ut till de elever som var närvarande under lektionen då jag besökte klassen.

3.2. Forskningsetiska principer

Vid undersökningstillfällena presenterade jag mig som student på lärarprogrammet och att syftet med besöket var att jag skulle samla in material till mitt examensarbete i ämnet svenska. Innan utdelningen av enkäten informerades samtliga elever om att det var frivilligt att delta i undersökningen och att de därför fick avstå från att besvara enkäten om de så ville. För att skydda de medverkandes identitet var undersökningen anonym, vilket eleverna informerades om innan enkäten delades ut. Anonymiteten särkerställs genom att de inte angav namn eller annan information som kan avslöja deras identitet. Uppgifterna som lämnades angående vilken skola eleverna gick i var endast till för att kunna undersöka ifall det var en variabel som påverkade resultatet, det var alltså ingen information som skulle publiceras.

3.3. Enkäten

Materialet som undersökningen bygger på är en enkät med 20 exempelmeningar. I dessa meningar saknas det ett pronomen som refererar tillbaka på ett korrelat tidigare i satsen. Istället för ett pronomen har samtliga meningar en lucka där informanterna från en lista med tänkbara alternativ ska välja det uttryckssätt som de tycker passar bäst in. De fick alltså välja det alternativ som de själva skulle använda om de producerade en liknande mening i skrift. Svartalternativen som eleverna valde mellan var: *hon, han, hon/han, han/hon, den* eller *hen*.

På enkätens första sida finns en förtext och under den fick informanterna fylla i ålder, kön, modersmål och skola. De två sistnämnda variablerna kommer inte att redovisas, då de i denna undersökning inte visade sig ha någon större betydelse för resultatet. Eftersom samtliga informanter är i samma ålder och går i samma årskurs blir variabeln ålder inte intressant att undersöka. Kön som variabel används i många sammanhang mer eller mindre automatiskt, även om det inte är intressant eller relevant att undersöka könsskillnader. I den här undersökningen är kön dock en i högsta grad medvetet vald variabel eftersom jag vill undersöka könsneutralt språk.

På enkätens andra och tredje sida presenteras de 20 exempelmeningarna. Korrelaten i dessa är uppdelade i fyra grupper med fem meningar ifrån varje grupp. I den första gruppen är samtliga korrelat substantiv som traditionellt associeras till en kvinna. Korrelaten i grupp 2 består av substantiv som traditionellt associeras till en man. I grupp 3 är korrelaten istället substantiv som vanligtvis upplevs som könsneutrala. Till dessa tre grupper försökte jag välja substantiv i både utrum och neutrum. I den fjärde gruppen utgörs korrelaten av ett kvantitativt pronomen, som i likhet med substantiven i grupp 3 vanligtvis inte skapar föreställningar som är könsbundna. Tanken med att dela in korrelaten i just dessa fyra grupper är att kunna undersöka ifall pronomenanvändningen påverkas om korrelatet skapar associationer som inkluderar båda könen, eller uteslutande till en kvinna eller en man. Nedan presenteras ett exempel från var och en av de fyra grupperna.

- Grupp 1. Sjuksköterskan måste alltid rådgöra med en läkare innan _____ ger morfin till en patient.
- Grupp 2. Prästen är fullbokad hela helgen, på lördagen ska _____ viga två par och på söndag är det högmässa.
- Grupp 3. Ett barn formas av miljön _____ växer upp i.
- Grupp 4. Det står var och en fritt att tycka vad _____ vill.

De flesta meningar har jag producerat själv, men en del av exempelmeningarna, samt majoriteten av korrelaten har jag hämtat från exempel ur *Språkriktighetsboken* (2005) Samtliga meningar med ett kvantitativt pronomen som korrelat har jag hämtat ifrån Grahn's (2006) studie om användningen av *den*. Vid utformningen av exempelmeningarna har jag försökt undvika tveksamma syftningar, alltså att det inte ska råda några tvivel om vilket ord som pronomenet syftar tillbaka på som i följande mening där *polisen* kan syfta på både en polis och flera poliser: *Polisen kom till brottsplatsen 10 minuter efter det att _____ mottagit larmet*. Jag har också i den mån det är möjligt försökt formulera meningarna så att övriga ord inte ska påverka föreställningen av korrelatet i allt för stor utsträckning. Alltså att kontexten inte bidrar till att skapa könsbundna associationer hos läsaren. För att inte dra uppmärksamheten från korrelatet och svarsalternativen har jag strävat efter att meningarna ska vara så "vettiga" som möjligt, alltså att informanterna skulle kunna stöta på meningarna i autentiska texter.

Utdelningen av enkäten gick till på så vis att jag besökte klasserna och delade ut enkäten under skoltid och eleverna besvarade den under tiden jag var där. De hade inte fått någon information om vad undersökningen gällde. Detta var ett medvetet val då jag inte ville att eleverna skulle ha någon förförståelse om syftet med enkäten, utan att de skulle besvara enkäten så spontant som möjligt. Vid undersökningstillfället gavs heller ingen ytterligare information till informanterna än vad som stod i enkäten (se bilaga). Eleverna uppmanades att fylla i enkäten utan att samtala med varandra och att inte tänka så mycket på vilket svarsalternativ de skulle välja, utan att de skulle följa sin språkkänsla.

3.4. Analysen

Resultatet av undersökningen har sammanställts i en kvantitativ och en kvalitativ del. Vid sammanställningen av materialet har jag först räknat hur ofta varje svarsalternativ förekommer i hela materialet och sedan frekvensen av svarsalternativen inom varje korrelatgrupp. Detta för att kunna undersöka ifall pronomenanvändningen skiljer sig åt beroende på vilken av grupperna korrelaten tillhör. Sedan har jag undersökt ifall det går att urskilja några mönster mellan valet av pronomen och varje enskilt korrelat, och ifall dessa kan förklaras utifrån den teoretiska bakgrunden. Jag har särskilt fokuserat på meningar där frekvensen av samma pronomen är utmärkande hög eller låg. Vid analysen har jag även tittat på hur pronomenanvändningen ser ut i relation till variabeln kön.

4. Resultat

Först redovisas ett övergripande resultat över vilka svarsalternativ informanterna har använt och frekvensen av dessa (4.1). Efter det följer en redogörelse av fördelningen av svarsalternativen i de 4 grupperna (4.1.1–4.1.4) och en redovisning av resultaten i relation till variabeln kön bland informanterna (4.2). Efter det presenteras ett urval av kommentarerna som eleverna lämnade vid undersökningstillfället (4.3). Avsnittet avslutas med en kort sammanfattning av resultatet (4.4).

4.1. Resultat för hela informantgruppen

Tabell 1 visar en översikt av resultatet som det ser ut för hela materialet och för hela informantgruppen. Om man tittar på resultatet av undersökningen för hela gruppen av informanter framgår det att *hen* är det svarsalternativ som använts i 46 % av meningarna. Alltså är *hen* det pronomen som eleverna i undersökningen främst använder för att syfta tillbaka på ett korrelat som refererar till en person med okänd könstillhörighet. Det näst vanligaste av svarsalternativen är *han/hon* som förekommer i 15 % av meningarna, medan *hon/han* används i 9 %. Det alternativ

som förekom först gånger, bara i 8 % av meningarna i enkäten är *hon*. Pronomenen *han* och *den* användes båda i 11 %. Viktigt att påpeka är att det bakom dessa siffror döljer sig stora skillnader, främst på individnivå men också beroende på korrelatet och informanternas kön.

TABELL 1. *Fördelning av svarsalternativ i samtliga meningar*

Svarsalternativ	Antal förekomster	
hen	1047	(46 %)
han/hon	341	(15 %)
han	261	(11 %)
den	262	(11 %)
hon/han	192	(9 %)
hon	177	(8 %)
Informanter x antal meningar i enkäten	2 280	(100 %)

Resultatet visar några generella drag som gäller för hela enkäten. Ett intressant resultat av undersökningen är att det könsneutrala pronomenet *hen* användes i så stor utsträckning. Det var det enda svarsalternativet som flera, närmare bestämt 27 informanter använde, konsekvent genom hela enkäten. Detta visar i likhet med tidigare undersökningar (Ledin & Lyngfelt 2013 och Milles 2013) att *hen* är ett alternativ för att uttrycka sig könsneutralt som är här för att stanna.

Svarsalternativen *han/hon* och *hon/han* används oftare i meningar där korrelatet utgörs av ett substantiv eller kvantitativt pronomen som refererar till en bestämd person. Alltså där referentens kön är okänt eller referenten är anonym. Två exempelmeningar där dessa alternativ var vanligt förekommande är:

3. Offret vågade inte vittna i domstol trots att _____ blev lovad att det skulle leda till en fällande dom.
8. Skriv något kort om författaren, t.ex. om _____ skrivit några böcker tidigare.

Att pronomenet *den* förekom i de meningar där korrelatet har det grammatiska genuset utrum är kanske inte så överraskande eftersom det råder kongruens.

Även om det inte är en ny företeelse är det intressant att informanterna även använde *den* i meningar där korrelatet är i neutrum. Detta stämmer överens med de tendenser som Grahn (2006) uppmärksammade i sin studie, nämligen att *den* kan vara inne i ett förändringsskede avseende betydelse och därmed bruk, samt det faktum att de yngre informanterna hade en större acceptans för användningen av *den*.

4.1.1. Resultat inom korrelatgrupp 1

I tabell 2 visas resultatet av vilka pronomen informanterna använde i de fem meningar som tillhör grupp 1. Samtliga korrelat i grupp 1 är substantiv som traditionellt associeras till en kvinna. Substantiven är *offer*, *förskolelärare*, *sekreterare*, *sjuksköterska* och *receptionist*, i undersökningen ingick orden i följande meningar.

3. Offret vågade inte vittna i domstol trots att _____ blev lovad att det skulle leda till en fällande dom.
5. Om en förskolelärare vill ha semester i juli måste _____ anmäla det ett halvår i förväg.
10. Den nya sekreteraren ser inte ut att vara särskilt gammal men _____ verkar mycket kompetent.
15. Sjuksköterskan måste alltid rådgöra med en läkare innan _____ ger morfin till en patient.
20. Receptionisten på hotellet är den första gästerna träffar och därför måste _____ ha ett trevligt bemötande så att gästerna känner sig välkomna.

TABELL 2. *Fördelning av svarsalternativ i korrelatgrupp 1*

Svarsalternativ	Antal förekomster	
hen	244	(43 %)
hon	110	(19 %)
han/hon	98	(17 %)
hon/han	69	(12 %)
den	27	(5 %)
han	22	(4 %)
Informanter x	570	(100 %)

**meningar i
korrelatgrupp 1**

Tabell 2 visar att *hen* är det svarsalternativ som flest informanter valt i meningarna där korrelatet är ett ord med kvinnlig association. *Hen* förekom i knappt hälften av fallen (43 %). Jämför man de två uttrycken *hon/han* och *han/hon* användes det senare i större utsträckning. Det könsneutrala pronomenet *den* användes sparsamt av samtliga informanter. Det svaralternativ som förekom minst i meningarna i grupp 1 var pronomenet *han* som endast valdes av informanterna i 4 % av meningarna. Efter *hen*, är *hon* det vanligaste pronomenet som förekom i 19 % av meningarna. Det tyder på att informanterna i stor utsträckning tolkade korrelaten i den här gruppen som en person av kvinnligt kön, trots att referentens könstillhörighet inte framkom i exemplen.

Mening 20 är den mening där flest informanter valde *hon* för att syfta tillbaka på *receptionisten*. Även i mening 10 där *sekreteraren* utgör korrelatet valdes pronomenet *hon* av flertalet informanter. Rent grammatiskt så finns det inget hos de två substantiven *receptionist* och *sekreterare* som tyder på att de syftar på en kvinna, utan det måste vara utomspråkliga faktorer som påverkar.

Ordet *sjuksköterska* i mening 15 är det enda av korrelaten som rent grammatiskt har en form som tidigare användes för att syfta endast på kvinnor, men som idag är en könsneutral yrkestitel och innefattar både kvinnor och män. Därför är det intressant att inte någon av de 114 informanterna valde *han* som svarsalternativ men att flera valde *hon*. Pronomenet *han* förekom i 22 av meningarna i gruppen, 20 av dessa syftade tillbaka till *offret* i mening 3.

Till korrelatet *förskolelärare* i mening 5 valde 84 informanter något av alternativen *hon/han*, *han/hon*, *den* eller *hen*. Att så många använde ett könsneutralt pronomen visar att (*förskole*)*lärare*, trots att det är en maskulin form som tidigare bara användes för att beteckna män, av majoriteten av informanterna upplevs som en könsneutral yrkesbeteckning som inkluderar både kvinnor och män.

4.1.2. Resultat inom korrelatgrupp 2

I tabell tre ser vi resultatet av vilka pronomen eleverna använde i de fem meningar som tillhör grupp 2. Korrelaten i meningarna är *forskare, författare, präst, befäl* och *tjänsteman*. Gemensamt för dessa ord är att de är substantiv som traditionellt associeras till en person av manligt kön. Substantiven ovan ingick i följande meningar i undersökningen.

1. En forskare måste kunna visa hur _____ har kommit fram till sina resultat.
8. Skriv något kort om författaren, t.ex. om _____ skrivit några böcker tidigare.
12. Prästen är fullbokad hela helgen, på lördagen ska _____ viga två par och på söndag är det högmässa.
16. Befälet förklarade den nya ordningen, som _____ tagit beslut om.
19. Om en tjänsteman döms för tjänstefel kan _____ dömas till fängelse

TABELL 3. *Fördelning av svarsalternativ i korrelatgrupp 2*

Svarsalternativ	Antal förekomster	
Hen	222	(39 %)
Han	156	(27 %)
han/hon	100	(18 %)
Den	46	(8 %)
hon/han	34	(6 %)
Hon	13	(2 %)

Informanter x meningar i korrelatgrupp 2	570	(100 %)
---	-----	---------

Tabell 2 visar att *hen*, precis som i de andra grupperna är det svarsalternativ som förekommer i flest exempelmeningar. Av samtliga grupper är dock grupp 2 den grupp där pronomenet används som minst. Efter *hen* är *han* det svarsalternativ som flest elever använder, pronomenet förekommer i 27 % av meningarna. Att *han* används så frekvent beror säkerligen på att korrelaten i de fem meningarna i grupp 2 är substantiv som vanligtvis associeras till män.

Ett intressant resultat är ordningsföljden *han/hon* väljs i tre gånger så många meningar som samma uttryck med omvänd ordningsföljd. Resultatet för grupp 2 visar att det är få informanter som väljer pronomenet *hon* till något av de fem korrelaten i den här gruppen, *hon* förekommer endast i 2 % av meningarna. Likaså används pronomenet *den* och uttrycket *hon/han* sparsamt.

Resultatet för grupp 2 visar att informanterna i mer än var fjärde mening väljer det könsbundna pronomenet *han* för att syfta tillbaka på korrelaten. Det går att urskilja några generella tendenser i vilka svarsalternativ informanterna väljer i meningarna. Bortsett från de informanter som använder *hen* konsekvent så väljer samtliga att skriva *han* i mening 12 där *prästen* är korrelat. Resultatet ser likadant ut i mening 16 där *han* också används för att syfta tillbaka till *befälet* av flera informanter. Båda dessa korrelat är yrkestitlar som betecknar både kvinnor och män, titeln ändras alltså inte beroende på om den syftar på en kvinna eller en man. Därför är det mycket intressant att inte någon av informanterna väljer att referera till dessa korrelat som *hon*, utan istället väljer *han*. Till substantivet *präst* finns dock avledningen *prästinna*. Det är dock ett ord som inte används till att benämna präster inom det kristna kyrkan med kvinnligt kön, utan *prästinna* används för att benämna en kvinnlig präst i hedniska religionsformer eller används för att i högstämt religiöst språk benämna en kvinna som utan att vara prästvigd, ägnar sitt liv till att förkunna gud (SAOB). Eftersom *prästinna* inte används som en feminin motsvarighet till präst är sannolikheten stor att informanterna inte av språkliga skäl associerade *präst* med en man.

Till skillnad från dessa två korrelat så är *tjänsteman* ett substantiv som även om det används könsneutralt, har avledningen *-man*, vilket kan tänkas påverka associationerna som ordet ger. Till skillnad från de två föregående korrelaten *präst* och *befäl* som snarare associeras till män utifrån yttre faktorer, så som könsfördelningen på arbetsmarknaden (Milles 2008).

Till korrelaten *forskare* i mening 1 och *författaren* i mening 8 väljer majoriteten av informanterna något av svarsalternativen *hen*, *den*, *han/hon* och *hon/han*. Kanske kan det vara så att *forskare* upplevs av informanterna som en könsneutral yrkestitel för en person som bedriver forskning, även om det är ett område som historiskt sett har dominerats av män och i flera områden fortfarande gör det. Att flera väljer ett könsneutralt pronomen till *författare* kan betyda att det precis som *forskare* inte gav några tydliga associationer till varken en kvinna eller en man. Det är intressant eftersom den feminina formen *författarinna* till viss del fortfarande används i språket för att beteckna författare av kvinnligt kön. Trots att Språkrådets rekommendationer är att undvika att använda olika ord för manliga och kvinnliga innehavare av samma yrke.

4.1.3. Resultat inom korrelatgrupp 3

Tabell 3 visar resultatet av vilka pronomen informanterna använder i korrelatgrupp 3. Gemensamt för korrelaten är att de kan betraktas som könsneutrala substantiv, de associeras vanligtvis inte till varken en kvinnlig eller en manlig person. Korrelaten i grupp tre är *kund*, *person*, *elev*, *läsare* och *barn*. Dessa substantiv ingår i följande meningar i enkäten.

2. Kunden måste bestämma sig för vilket betalningssätt _____ föredrar.
6. I trafikolyckan skadades en person allvarligt och _____ fördes därför till sjukhus.
11. Om en elev vill överklaga bör _____ först vända sig till rektor.
14. Läsaren har oftast frågor som _____ vill ha svar på.
18. Ett barn formas av miljön _____ växer upp i.

TABELL 4. *Fördelning av svarsalternativ i korrelatgrupp 3*

Svarsalternativ	Antal förekomster	
hen	282	(50 %)
den	82	(14 %)
han/hon	79	(14 %)
hon/han	58	(10 %)
han	46	(8 %)
hon	23	(4 %)
Informanter x meningar i korrelatgrupp 3	570	(100 %)

Fördelningen av svarsalternativen för grupp 3 skiljer sig från både grupp 1 och grupp 2. De två könsbundna pronomenen *han* och *hon* används i betydligt mindre utsträckning för att syfta på korrelaten i grupp 3. Tabell 4 visar att informanterna i 88 % av fallen istället väljer något av de andra alternativen. *Hen* är det svaralternativ som informanterna väljer i 50 % av meningarna medan de övriga alternativen används i betydligt mindre utsträckning.

Sammanställningen av resultatet visar inte några tydliga samband mellan ett visst pronomen och korrelaten. Något som däremot är intressant är att flera använder pronomenet *den* i mening 18. Korrelatet *barn* som *den* syftar tillbaka på är ett substantiv i neutrum, vilket gör att det råder grammatisk inkongruens. Det grammatiskt korrekta skulle vara att använda *det* istället för *den* men eftersom *det* inte fanns med bland alternativen går det inte utifrån den här undersökningen att säga något om informanterna hade valt *det* företrädesvis.

Att så många elever väljer att använda anaforiskt *den* syftande på ett korrelat med substantiv i neutrum stämmer in på att det först och främst är semantiska faktorer som tycks påverka pronomenkongruensen (Källström 1993). Det kan också vara så att acceptansen för att använda *den* med animat generisk syftning är relativt stor hos den undersökta åldersgruppen (jmf Grahn 2006). Korrelatet *elev* i mening 11 associerades till en *han* av fler elever än till en *hon*, vilket tyder på att det är kontexten snarare än korrelatet som skapar associationer till en person av manligt kön (se avs. 4.3).

4.1.4. Resultat inom korrelatgrupp 4

I tabell 5 ser vi resultatet av vilka pronomen eleverna använder till korrelaten som är ett kvantitativt pronomen. De korrelat som används i de fem meningar som ingår i gruppen är *någon*, *en och annan*, *vem* och *var och en*.

4. Om någon vill röka får _____ göra det på balkongen.
 7. En och annan trodde att _____ kunde gå hem, trots att mötet inte var avslutat.
 9. Vem tror att just _____ ska bli drabbad?
 13. Någon borde ställa sig upp och säga vad _____ tycker.
 17. Det står var och en fritt att tycka vad _____ vill.

TABELL 5. Fördelning av svarsalternativ i korrelatgrupp 4

Svarsalternativ	Antal förekomster	
hen	299	(53 %)
den	107	(19 %)
han/hon	64	(11 %)
han	37	(6 %)
hon	32	(6 %)
hon/han	31	(5 %)
Informanter x meningar i grupp 4	570	(100 %)

I tabell 5 kan vi se att *hen* används i 53 % av meningarna i grupp 4. Precis som i grupp 3 är *den* det näst vanligaste svarsalternativet. De kvantitativa pronomen som utgör korrelaten är alla böjda i utrum vilket kan tänkas påverka att *den* används så frekvent. Att så många informanter valde pronomenet *den* kan jämföras med Grahns (2006) resultat där acceptansen för *den* med animat generisk syftning i dessa meningar också var relativt hög (mer om användningen av *den* i avsnitt 4.1.3).

I likhet med resultatet från grupp 3 så används de två könsbundna pronomenen *hon* och *han* i liten utsträckning. Svarsalternativet *han/hon* förekommer i 11 % av meningarna medan samma uttryck med omvänd ordföljd, *hon/han*, är det

svarsalternativ som används minst av informanterna. Skillnaderna i fördelningen av svarsalternativen för varje exempelmening är så marginell att resultatet inte visar några tendenser på att ett visst svarsalternativ används mer frekvent i någon av meningarna i grupp 4.

4.2. Informanternas kön

Av de totalt 114 informanter som deltog i undersökningen är 49 pojkar och 65 flickor. En sammanställning av resultatet visar att det i undersökningen går att urskilja några skillnader mellan grupperna. Det könsneutrala pronomenet *hen* används i stor utsträckning av samtliga informanter och 27 informanter använder *hen* konsekvent i hela materialet, varav 18 är flickor. Det är alltså dubbelt så många flickor än pojkar som är konsekventa i användningen av pronomenet. Resultatet visar också att flickorna generellt använder *hen* i fler meningar än vad pojkarna gör. Flickorna använde *hen* i totalt 656 meningar och pojkarna använder samma pronomen i 391 meningar.

En annan intressant skillnad mellan könen är hur de använder uttrycken *hon/han* respektive *han/hon*. Resultatet för samtliga grupper (tabell 1) visar att det senare förekommer i större utsträckning (15 %) än det förra (9 %). Tittar man sedan på resultatet för de enskilda grupperna används *han/hon* mer frekvent inom alla fyra. Pojkarna bland informanterna använder *han/hon* i betydligt större utsträckning än vad de använder *hon/han*. I grupp 2 och grupp 3 är det inte någon av pojkarna som använder den formen. Flickorna som grupp använder å andra sidan *hon/han* i större utsträckning än vad de använder *han/hon*, även om det förekommer individuella skillnader.

4.3. Informanternas kommentarer

I samtliga klasser fick jag efter jag samlat in enkäterna frågor i stil med ”*vad är det rätta svaret*” och ”*kommer vi få veta om vi svarat rätt*”. De informanter som tänker att det finns svar som är ”rätt” och ”fel” kan överrapportera sitt bruk av det alternativ som de tror är det rätta.

Sist i enkäten fanns det utrymme för att lämna kommentarer. Av de 114 deltagarna var det 19 som skrev kommentarer. Av dessa skrev 7 informanter kommentarer i stil med att *"jag använder bara hen"*, *"hen är jämställt"*, *"vi har fått lära oss att hen är bra att använda när man inte vet vem personen är"* och *"innan använde jag den i såna här tillfällen men nu använder jag hen för det låter bättre"* Andra kommentarer handlade om att de tyckte att *"den låter konstigt"* och att *"den använder man inte på människor utan till saker"*. Det var också flera som reflekterade över att de med sina pronomenväl kände sig sexistiska och att de ville svara annorlunda men det var på det vis de svarade som de tänkte först. En informant lämnade en kommentar där hen motiverade svarsalternativet *han* i mening 11. Enligt informanten var *eleven* en *han* eftersom *"killar får gå till rektorn i större utstäckning än vad tjejer gör"*

4.4. Sammanfattning av resultat

Resultatet av undersökningen visar några tydliga tendenser. Den första är att det könsneutrala pronomenet *hen* är det svarsalternativ som med stor marginal används i flest meningar oberoende av vilken korrelatgrupp meningarna ingår i. Pronomenet *hen* används i större utsträckning av flickorna än av pojkarna. De använder också *hon/han*, i större utsträckning än pojkarna som oftare använder *han/hon*. Ett intressant resultat är att det inte är någon av pojkarna som har valt *hon/han* i meningarna där korrelatet är ett substantiv som traditionellt associeras till en man (grupp 2) och i meningarna där korrelatet är ett substantiv som vanligtvis upplevs som könsneutrala (grupp 3).

I grupp 1, där korrelatet är ett substantiv som traditionellt associeras till en kvinna, används svarsalternativt *hon* i högre utsträckning än i någon av de tre andra grupperna där det förekommer i liten utsträckning. Samma sak gäller svarsalternativet *han* som till största delen förekommer i meningarna där korrelaten är ett substantiv som vanligen associeras till män (grupp 2). Pronomenet *den* är efter *hen* det pronomen som informanterna använder mest i meningarna som tillhör grupp 3 och grupp 4. Alltså i de meningar där korrelatet är ett substantiv som kan betraktas som könsneutralt eller är ett kvantitativt pronomen. I dessa två grupper används *hen*,

den, han/hon och *hon/han* i mycket hög utsträckning, vilket skiljer sig från grupp 1 och grupp 2 där de könsbundna pronomenen *han* och *hon* förekommer i större utsträckning.

Resultatet av undersökningen visar att korrelatet med stor sannolikhet påverkar vilket pronomen eleverna väljer att använda. Förutom språkliga faktorer som feminina, respektive maskulina ordbildningsmönster så påverkar också utomspråkliga faktorer vilka associationer läsaren får av orden som utgör korrelaten i exempelmeningarna.

5. Avslutning

I den avslutande delen diskuteras resultaten som framkommit av undersökningen utifrån den teoretiska anknytningen (5.1). Efter det görs en interdisciplinär koppling (5.2) och avslutningsvis presenteras några slutsatser och uppslag för vidare forskning (5.3).

5.1. Diskussion

Kanske det mest intressanta och det tydligaste resultatet av den här undersökningen är att så många elever i årskurs 9 använder det könsneutrala pronomenet *hen* så frekvent i skriftspråk. *Hen* användes för animat generisk syftning i 46 % av exempelmeningarna. Pronomenet är det alternativ som väljs av flest informanter för att syfta tillbaka till korrelaten i alla fyra grupper, även om frekvensen varierar något mellan grupperna. Eftersom användningen av *hen* inte påverkas av ifall korrelatet skapade könsbundna eller könsneutrala associationer i någon större utsträckning tyder det på att *hen* är det pronomen som av flest informanter anser vara könsneutralt och inkluderande för alla individer oavsett könstillhörighet.

Resultatet visar också att flickorna använder *hen* i större utsträckning än pojkarna. En tänkbar förklaring är att flickor i större utsträckning är så kallade *early adopters*, vilket stämmer överens med vad tidigare studier har visat (se t.ex. Labov 2001, Kotsinas 1994, Eckert 2000, 2003).

Resultatet visar på flera sätt att eleverna i undersökningen är språkligt medvetna. 27 informanter använder svarsalternativet *hen* konsekvent i samtliga meningar. Användningen av *hen* för animat generisk syftning kan således ses som en ”förändring uppifrån” i betydelsen att det är en språkförändring som sker medvetet hos språkbrukarna. Detta antagande stärks ytterligare av de kommentarer som några av informanterna skrev i enkäten. Att eleverna är så medvetna om sitt språkbruk kan också ha gjort att de överrapporterat sitt språkbruk, att de angav de svarsalternativ som de trodde var ”rätt”. De frågor och kommentarer som jag vid insamlandet av materialet fick av elever i klasserna indikerar att flera elever hade ett sådant tankesätt. Så för att se om eleverna verkligen använder *hen* i så stor utsträckning som undersökningen visar skulle det krävas att man samlade in och analyserade autentiskt material.

Förutom att resultatet visar att *hen* kan vara på väg att öka så går det också att urskilja andra mönster i informanternas pronomenanvändning. Ett av dessa är att informanterna troligtvis inte använder *han* med generisk funktion. Även om det inte går att dra den slutsatsen helt säkert så tyder det faktum att *han* nästintill bara användes för att syfta tillbaka till ett korrelat som traditionellt associeras till en man och kommentarer från informanterna i stil med att de ”*känner sig sexistiska*” som använder *han* och *hon* när referentens köntillhörighet är okänd.

När informanterna skulle syfta tillbaka till ett korrelat som är ett substantiv som vanligtvis associeras som könsneutralt (grupp 3) och ett kvantitativt pronomen (grupp 4), valde flera att använda *den*. Det är intressant eftersom flera använde *den* i meningar där korrelatet är i neutrum och det råder därför grammatisk inkongruens. Resultatet stödjer således tidigare forskning som antyder att *den* är inne i en förändringsprocess gällande betydelse och bruk samt att semantiska faktorer har en större roll än de formella i valet av pronomen. En bidragande faktor till att acceptansen för *den* med animat generisk syftning är så stor kan vara att Språkrådet bl.a. rekommenderar användningen av *den* när man som språkbrukare vill uttrycka sig könsneutralt (*Språkriktighetsboken* 2005:76–77). Dock är det utifrån den här undersökningen omöjligt att veta om, och i så fall i vilken utsträckning informanterna är medvetna om det.

En tydlig skillnad i vilka svarsalternativ flickor respektive pojkar väljer rör de två uttrycken *han/hon* och *hon/han*. Resultatet visar att det nästintill inte var några pojkar som valde att använda *hon/han* medan flickorna i större utsträckning använde båda uttrycken. Enligt Wojahns studie av pronomenanvändning påverkar ordföljden vilka föreställningar läsaren får av referenten. (Wojahn 2013). En gissning kan således vara att pojkarna i större utsträckning associerar korrelaten till män och därför väljer *han/hon* istället för *hon/han*. En annan förklaring kan vara att generellt, och ofta helt omedvetet anger vi det manliga ordet före det kvinnliga i ordpar som *han/hon*, *herr och fru*, *kungen och drottningen* etc. Detta inte är något som är oproblemiskt, eftersom ordparet *han/hon* med stor sannolikhet skapar fler associationer till en man.

Ett syfte med undersökningen var också att undersöka på vilket sätt korrelatet påverkar pronomenanvändningen. I samtliga exempelmeningar är referentens könstillhörighet okänd men trots det visar informanternas val av pronomen att flera korrelat skapar könsbundna föreställningar. Det gäller främst korrelaten som traditionellt associeras till kvinnor (grupp1) och män (grupp 2). Vissa av dessa korrelat är substantiv vars ordbildningsmönster är feminina eller maskulina medan de flesta inte var bildade efter några sådana mönster. En kvalificerad gissning är att det istället är utomspråkliga faktorer som kulturella föreställningar om samband mellan yrke och kön som bidrar till att korrelaten i grupp 1 och 2 av flera informanter upplevs som könsbundna. Därför väljer de pronomenen *han* och *hon* i dessa meningar.

Att *han* och *hon* inte används i samma utsträckning i de två andra grupperna kan bero på att dessa korrelat inte skapar några starka associationer till något av könen. Att *han* och *hon* ändå förekommer i meningarna i grupp 3 och grupp 4 kan ha sin förklaring i att det inte bara är korrelatet, utan också den kontext det står i som påverkar läsarens associationer.

5.2. Interdisciplinär koppling

I inledningen lyfter jag fram att det är skolans uppgift att gestalta och förmedla jämställdhet mellan kvinnor och män. Ett sätt att öka jämställdheten är att

uppmärksamma och motverka språklig sexism och göra eleverna medvetna om sitt eget språkbruk.

Resultatet av undersökningen visar att eleverna väljer olika pronomen för att ange animat generisk syftning och att deras val av pronomen inte sker godtyckligt utan de påverkas av korrelatet. Vissa informanter gjorde medvetna val som t.ex. att konsekvent använda *hen* för att det är jämställt och inkluderande medan andra gjorde val som kan antas vara mer omedvetna eftersom vissa skrev kommentarer att de kände sig sexistiska och ville svara annorlunda. Det tyder på att flera elever, om inte tidigare så vid undersökningstillfället blev medvetna om vilka föreställningar som ligger gömda i språket och reflekterade över sina pronomenval.

Undersökningen väckte också en nyfikenhet hos eleverna kring språk. De ville gärna veta vilket alternativ som var det rätta och efter enkäten samlats in började eleverna samtala med varandra om hur de hade och tänkt när de besvara enkäten. En sådan nyfikenhet hos eleverna bör ta tillvara på i undervisningen genom att exempelvis låta den ligga till grund för vidare samtal och fördjupning i ämnet.

Den rika variationsmöjligheten i svenskan att uttrycka sig könsneutralt och då inte bara pronomenanvändningen kan skapa en viss osäkerhet i hur man ska formulera sig. Därför är det viktigt att som språkbrukare vara medveten om vilka signaler exempelvis ens val av pronomen vid generisk syftning sänder ut. De elever som använder *hen* bör vara medvetna om att det kan väcka irritation och att användningen bör avgöras utifrån situation och de tänkta mottagarna. Detta är inte självklart och det bör därför föras diskussioner om pronomenanvändning i klassrummet.

Den här undersökningen har också visat att flera av de yrkes- och personbeteckningar som utgjorde korrelat i exempelmeningarna ofta upplevdes som könbundna, trots att de är beteckningar som används oberoende av personens kön. Så om den här undersökningen kan bidra till att uppmärksamma konserverade könsroller och ojämställdhet i språket så är nästa steg att i skolan, och i svenskämnet särskilt arbeta för att motverka detta och istället visa eleverna hur de kan uttrycka sig könsneutralt i sammanhang där det är önskvärt.

5.3. Slutsats och vidare forskning

Huvudsyftet med den här undersökningen vara att undersöka vilka pronomen elever i årskurs 9 använder vid animat generisk syftning i skrift, samt hur korrelaten påverkar valet, med fokus på om de skapar könsbundna och könsneutrala associationer.

Resultatet av undersökningen tyder på att *hen* är det pronomen som flest informanter använder opåverkat av korrelatet. Men det visar också att flera informanters val av pronomen påverkas av ifall korrelatet är ett substantiv som traditionellt associeras till en kvinna respektive en man, är ett substantiv som vanligen ger könsneutrala associationer eller ett kvantitativt pronomen. Sammanställningen av resultatet har visat att informanternas pronomenanvändning skiljer sig stort från individ till individ, vilket till viss del syns i deras kommentarer.

Den här undersökningens omfång har gjort vissa avgränsningar nödvändiga. Några av de områden som valts bort skulle kunna tjäna som underlag för vidare studier. För det första skulle det vara intressant att göra en liknande undersökning med ett större antal informanter. Min första tanke var att ha informanter i olika åldrar för att undersöka ifall ålder är en variabel som hade påverkat resultatet. Jag övergav dock den idén eftersom arbetet med materialet hade blivit för stort för att rymmas i det här specialarbetet. Det finns alltid en risk att informanterna rapporterar ett språkbruk som inte helt stämmer överens med det faktiska språkbruket. För att kunna konstatera att eleverna faktiskt använder pronomenet *hen* i den vida utsträckning som den här undersökningen visar skulle det krävas en undersökning av autentiska texter som producerats utan fokus på pronomenval. Man kan också tänka sig att undersöka om svensklärare i sin undervisning förespråkar ett visst pronomen och hur det i sin tur påverkar elevernas språkbruk. Eftersom det könsneutrala pronomenet *hen* användes så frekvent för animat generisk syftning skulle det vara intressant att undersöka vilka andra funktioner hos *hen* som eleverna använder.

Resultatet av undersökningen visar att det finns en stor variation i pronomenanvändningen och att flera av informanterna föredrar *hen*, med den kan inte säga något om en eventuell språkförändring eftersom jämförelsematerial saknas. För att kunna studera förändring över tid skulle det krävas att liknande studier görs i

framtiden. Avslutningsvis vill jag knyta tillbaka till det faktum att all språkförändring föregås av variation, men att det för den sakens skull inte är all variation som leder till förändring. Därför kan bara tiden utvisa ifall vi i svenskan i framtiden kommer ha endast ett pronomen vid animat generisk syftning eller om vi kommer ha kvar den variation som finns idag.

6. Litteraturlista

Tryckt litteratur

- Bästa språket. En samlad svensk språkpolitik 2005.* Stockholm: Regeringen.
- Eckert, Penelope 2000. *Linguistic Variation as Social Practice. The Linguistic Construction of Identity in Belten High.* (Language in Society 27.) Oxford: Blackwell.
- Eckert, Penelope 2003. Language and gender in adolescence. I: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (red.), *The Handbook of Language and Gender.* Oxford: Blackwell.
- Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin 2007. *Språk och kön.* Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag
- Edlund, Ann-Catrine 2004. ”kan män vara sjuksköterskor och kvinnor brandmän? Om sambandet mellan yrkesbeteckningar och kön.” I: *Den könsuppdelade arbetsmarkanden.* SOU 2004:43. Bilaga 3.
- Grahn, Inga-Lill 2006. *Vem är den? En enkätstudie om känslan för pronomenet den med animat generisk syftning.* Göteborg: Institutionen för svenska språket.
- Kotsinas, Ulla-Britt 1994. *Ungdomsspråk.* Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Källström, Roger 1993. *Kongruens i svenskan.* Göteborg: Institutionen för nordiska språk, Göteborgs Universitet.
- Labov, William 1966. *The Social Stratification of English in New York City.* Washington: Center for Applied Linguistics.
- Labov, William 2001. *Principels of Linguistic Change. Vol. 2: Social Factors.* (Language in Society 29.) Oxford, UK & Malden, USA: Blackwell.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin 2013. Olika *hen*-syn – Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I. *Språk & stil NF 23, 2013.*
- Milles, Karin 2008. *Jämställt språk: en handbok i att skriva och tala jämställt.* (Språkrådets skrifter 5.) Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Milroy, James 1992. *Language and Social Networks.* 2 uppl. Oxford: Basil Blackwell.

- Milles, Karin 2013. En öppning i en sluten ordklass? – Den nya användningen av pronomenet *hen*. I: *Språk & stil NF 23, 2013*
- Nordberg, Bengt 2013. Vad är sociolingvistik? I: *Sociolingvistik*. Red. Sundgren, Eva. Stockholm: Liber
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* 2006. 13 uppl. Stockholm: Norstedts.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1898–*. Lund: Gleerups.
- Språkriktighetsboken*, Svenska språknämnden 2005. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag
- Wojahn, Daniel 2013. De personliga pronomenens makt. En studie av hur pronomen styr våra föreställningar om personer. I: *Svenskans beskrivning 32*, red. Av Björn Bihl, Peter Andersson & Lena Lötmarker. Institutionen för språk, litteratur och kultur, Karlstads universitet. S. 356-367.

Nätkällor

- Skolverket 2011. *Läroplan för grundskolan*. <<http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/grundskoleutbildning/laroplaner/grundskolan>>. Hämtat 2015-05-03.
- Institutet för språk och folkminnen 2014. *Hur använder man pronomenet hen?* <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/sprakradgivning/aktuellt-sprakrad/granskade-rad/2014-04-30-hur-anvander-man-pronomenet-hen.html>>. Hämtat 2015-04-14.

7. Bilaga

Enkätundersökning om användning av pronomen

I samtliga meningar på nästa sida finns det en lucka där det saknas ett ord, ett så kallat pronomen, som syftar tillbaka på någon som redan nämnts i texten. De ord som pronomenet syftar tillbaka på är markerade med en understrykning. I var och en av luckorna ska du välja det alternativ från listan nedan som du tycker passar bäst in, alltså hur du själv hade formulerat meningen i skrift. Sist i enkäten finns det utrymme för eventuella kommentarer om hur du gjort dina val.

Dina alternativ är följande:

- hon
- han
- hon/han
- han/hon
- den
- hen

Fyll först i nedanstående uppgifter om dig själv.

Ålder: _____

Kön: _____

Modersmål: _____

Skola: _____

Tack för hjälpen!

1. En forskare måste kunna visa hur _____ har kommit fram till sina resultat.
2. Kunden måste bestämma sig för vilket betalningssätt _____ föredrar.
3. Offret vågade inte vittna i domstol trots att _____ blev lovad att det skulle leda till en fällande dom.
4. Om någon vill röka får _____ göra det på balkongen.
5. Om en förskolelärare vill ha semester i juli måste _____ anmäla det ett halvår i förväg.
6. I trafikolyckan skadades en person allvarligt och _____ fördes därför till sjukhus.
7. En och annan trodde att _____ kunde gå hem, trots att mötet inte var avslutat.
8. Skriv något kort om författaren, t.ex. om _____ skrivit några böcker tidigare.
9. Vem tror att just _____ ska bli drabbad?

10. Den nya sekreteraren ser inte ut att vara särskilt gammal men _____ verkar mycket kompetent.
11. Om en elev vill överklaga bör _____ först vända sig till rektor.
12. Prästen är fullbokad hela helgen, på lördagen ska _____ viga två par och på söndag är det högmässa.
13. Någon borde ställa sig upp och säga vad _____ tycker.
14. Läsaren har oftast frågor som _____ vill ha svar på.
15. Sjuksköterskan måste alltid rådgöra med en läkare innan _____ ger morfin till en patient.
16. Befälet förklarade den nya ordningen, som _____ tagit beslut om.
17. Det står var och en fritt att tycka vad _____ vill.
18. Ett barn formas av miljön _____ växer upp i.
19. Om en tjänsteman döms för tjänstefel kan _____ dömas till fängelse
20. Receptionisten på hotellet är den första gästerna träffar och därför måste _____ ha ett trevligt bemötande så att gästerna känner sig välkomna.

Eventuella kommentarer:

